

6. lecke. A pénz fogalma, a pénzügyi intézményrendszer

Ebben a leckében választ kap az alábbi kérdésekre:

- Hogyan született meg a pénz?
- Milyen funkciói vannak a pénznek?
- Hogyan épül fel az ún. kétszintű bankrendszer?
- Milyen feladatai vannak a jegybanknak és a kereskedelmi banknak?
- Hogyan definiáljuk és osztályozzuk a mai pénzt?

A 6. lecke részletes forrását lásd: Somogyi Ferenc (2004): A vegyesgazdaság makroökonómiája. Kodolányi János Főiskola kiadása, Székesfehérvár, 2004. 39 – 49. o.

1. A pénz kialakulásának korszakai

Árupénz-korszak

Az emberi létezés első sok ezer éves időszakában az ún. **közvetlen vagy véletlen csere** alakult ki. A családok, a törzsek, a nemzetségek esetlegesen, véletlenül adtak valamilyen, s kaptak valamilyen jószágot. Képlete: **A1 – A2**. Ezt a csereformát jellemzi:

1. a csere egy időben zajlik,
2. aki „elad”, annak „vásárolni” is kell, és fordítva,
3. a jószágok egymásban fejezik ki „értéküket”, illetve „árukat”,
4. ritka a cserealkalom. (Pl. só cserélődött szarvasagancssal.)

Sok ezer év alatt, evolútíve alakult ki bizonyos áruk bősége mellett, hogy egy közösség hajlandó volt átengedni jószágokat olyan dologért, ami ugyan közvetlenül nem kerül felhasználásra, de ez a jószág alkalmas arra, hogy a szükséges jószágra elcserélhető. A pénztörténetnek ezt az éráját **árupénz-korszaknak** nevezzük. Képlete: **A1 – Árupénz – A2**. Ez a forma olyan **csereközösségeket** hoz létre nagycsaládon, törzseken, nemzetségeken belül és között, ahol elfogadnak egy bizonyos jószágot (árupénz), amelynek a feladata, hogy általános csereeszköz legyen. Földrajzilag és történelmileg más-más árupénz töltötte be az általános egyenértékes funkcióját. Pl. só, teve, juh, bőr, gabona, marha, kagyló. Az árupénz megjelenésével a csere két szakaszra oszlott: A1 – Árupénz – az eladás, Árupénz – A2 – a vétel.

Az aranypénz korszaka

A csereközösségek a jószágok körének gyarapodása során szembesültek azokkal a technikai kellemetlenségekkel, amelyeket az árupénzek okoztak. A szállíthatóság, az oszthatóság, a romlandóság, a biztonságos tárolhatóság gondja terelte a Glóbusz számos pontján – egymástól függetlenül – a csereközösségek figyelmét az **aranyra és az ezüstre**. (A marhát nem lehet osztani, a gabona romlandó stb.). Az arany és az ezüst szépsége, szűkös hozzáférési lehetősége szintén hozzájárult, hogy pénzként (általános egyenértékesként), illetve „megkövesedett” pénzként, tehát vagyonként szerepeljen.

Az **aranypénz** történelmileg és logikailag egymásra épülően a **következő funkciókat vette fel**:

1. Értékmérő

Akár a munkaérték-elméleten, akár a szubjektív határhaszon-elméleten alapulón adunk a jószágoknak fontosságot, hasznosságot, a jószágoknak értéket tulajdoníthatunk. Ebben a funkcióban **csak eszmeileg, s nem fizikailag van jelen az aranypénz**. Az arany minősége ugyan eltér, de a veretezett (bélyegzett) rudak, érmék az átválthatóságot megoldották. A velencei dukát átváltása firenzei forintra nem okozott gondot, az Árpád-ház királyainak dénárjai és obulusai, Nagy Lajos király aranyforintja vagy Mátyás király dukátja sem okozott gondot a pénzváltóknak.

2. Forgalmi eszköz

Ebben a funkcióban fizikailag van jelen a pénz. Az áruvilág bővülésével, az adás-vételek sokasodásával egyre több aranyra, ezüstre volt szükség, ráadásul ezek a fémek a használat során koptak. A több pénz igénye szülte a **pénzhelyettesítőket**. (A fizetési eszköz-funkció ismertetésekor részletesen bemutatjuk ezeket.) Hogy egységnyi pénz hányszor cserél gazdát egy csereközösségben egy időszak alatt, azt a **pénz forgási sebessége** határozza meg.

3. Kincsképzés és felhalmozási eszköz

Ha egy csereközösségben arany és aranyra beváltható pénzhelyettesítők vannak forgalomban, akkor a gazdaság ciklikussága (dekonjunktúra) előidézheti, hogy a forgalomban lévő pénzre nincs szükség. Az aranypénz-rendszer mechanizmusa ekkor biztosította, hogy a felesleges pénz „kicsapódott”, s kincsként felhalmozódott. Ez a mechanizmus biztosította, hogy az aranypénz-rendszert nem terhelte az infláció veszélye.

4. Fizetési eszköz

Ezt a funkciót az áruvilág gazdagodása szülte. A gyakorlati élet tömegesen teremtette azokat a helyzeteket, hogy az áru és pénz mozgása időben és térben szétvált. Ha az eladó úgy ad el, hogy csak később fizetnek számára, akkor hitelező lesz, a partnere adós. Ha az eladónak úgy fizetnek, hogy egy későbbi időpontban szállít, akkor az eladó lesz az adós, vevő a hitelező. Az áru- és pénzmozgás szétválása szülte a **pénzhelyettesítőket**.

- Ha a vásárló nem tudott fizetni, ún. **váltót** állított ki. A **kereskedelmi váltó fizetési ígéret, tartalmazta az adós nevét, az összeget (kamattal), a fizetés időpontját és a két tanú nevét**. Ha a váltó tulajdonosa a lejárat előtt „megszorult”, akkor – aláírás után – a **váltót** továbbadhatta. Kvázi pénzként foroghatott a váltó egy csereközösségben. Ha a váltó aláírói irányába volt bizalom, akkor a váltó forgott.
- Pénzhelyettesítőként léptek fel az uralkodók által kibocsátott **klasszikus papírpénzek**. Konszolidált körülmények között a csereközösségben ezt is elfogadták forgalmi eszközül.
- A tömegessé váló váltók gyakran kötöttek ki a bankoknál, ahol viszonylag pontosan látták az adósok és hitelezők anyagi helyzetét. A bankok a váltók leszámítolása (diszkontálása) után (természetesen minden váltótovábbítás kamatot hozott a váltó tulajdonosának) egy csereközösségben általánosan elfogadott „váltót”, a **klasszikus bankjegyet** bocsátották ki. Az eredeti bankjegy tehát a bankár váltója. A bankjegyet a bank ismertsége, tőkeereje tette a csereközösségben általánosan elfogadottá. **Napjaink papírpénze vagy bankjegye a klasszikus papírpénz és a klasszikus bankjegy összeolvadása.**

Az áruforgalom bővülésével további pénzhelyettesítők jelentek meg, ezeket a „modern pénz” bemutatásakor ismertetjük.

A pénz és a pénzhelyettesek viszonyát két angol iskola merőben ellentétesen értékelte. A „**currency iskola**” (ejtsd: körenszi, magyarul: pénzügyi) hívei a XIX. században úgy tartották, hogy a pénzhelyettesek mennyisége nem lehet nagyobb, mint a nemesfémek mennyisége. Ha az előbbi nagyobb, akkor az inflációhoz vezet. A „**banking-iskola**” szerint a pénzhelyettesek mennyisége meghaladhatja a nemesfémek mennyiségét, mert a pénz értékállósága mögött nem a fém pénz, hanem az áruk mennyisége áll.

5. Világpénz

Azt jelenti, hogy az aranypénz nem csak csereközösségen belül (törzs, nemzetség, fejedelemség, városállam, birodalom), hanem a csereközösségek között is képes az első négy funkció érvényesítésére. Az arany vagy helyettesítőinek átválthatósága a pénzváltók által megoldható technikai korlátokat emelt csak. Az aranypénz internacionalista volt. Két aranypénz átváltási arányát **paritásnak** nevezzük.

A modern pénz korszaka

A két világháború között a nemzetgazdaságok letértek az aranyalapú pénzrendszerről, s megszületett az ún. **modern pénzrendszer**. A változásnak két komoly oka volt:

- Nem lehetett fenntartani a pénzhelyettesek aranyra való átváltását, mert az **aranytermelés korlátozott**, ugyanakkor a **bővülő áruvilág** egyre több pénzt követelt.
- A gyakorlati és az elméleti közgazdászok felismerték, hogy a **pénzszabályozás lehetősége** az egyik legfontosabb gazdaságsszabályozási eszköz az állam kezében. (Egyes közgazdászok szerint szűk pénzügyi körök szorgalmazták az átállást. Mayer Rothschild mondta: „Engedjék meg, hogy ellenőrizhessem egy ország pénzrendszerét, hogy kihozza a törvényeit, már nem érdekel.”)

2. A kétszintű bankrendszer

A pénzfejlődés evolúciójához hasonlóan a bankrendszer is evolutív úton alakult ki. A modern pénz természetét csak akkor érthetjük meg, ha megismerjük a pénzügyi intézményi rendszert.

A **legfelső szinten a jegybank** (központi bank, emissziós bank vagy állami bank) áll, hazánkban a Magyar Nemzeti Bank. Feladatai élesen elhatárolják a **második szinten álló kereskedelmi bankoktól**. A kereskedelmi bankok hozták létre a jegybankot. Az Amerikai Egyesült Államok központi bankja a FED (Federal Reserve System) napjainkban is 100 %-ban magántulajdonban lévő pénzkartell. A kereskedelmi bankok állnak kapcsolatban a gazdálkodói szervezetekkel (ez a szint tulajdonképpen már a harmadik). Ők a betétesek, a hitelfelvevők, a számlavezetést, az értékpapír ügyletek lebonyolítását kérik.

A kereskedelmi bankok feladatai:

- aktív bankügyletek, azaz hitelek nyújtása,
- passzív bankügyletek, azaz betétek gyűjtése,

- pénzteremtés; korlátozott körben ún. kereskedelmi bankpénzt hoznak létre,
- banki szolgáltatások; számlavezetés, tanácsadás, értékpapírok adásvétele stb.

A kereskedelmi bankok szintjén helyezkednek el a **nem monetáris pénzüintézetek**. Ide a **takarékszövetkezetek, biztosító intézetek, utazási irodák** tartoznak. Ezek csak a náluk elhelyezett betétek erejéig nyújthatnak hitelt, szakkifejezéssel: csak **pénz újraelosztó hitelt** adhatnak. Ezzel szemben a kereskedelmi bankok a kereskedelmi bankpénz révén korlátozott körben ún. **pénzteremtő** hitelt is nyújthatnak.

A jegybank feladatai:

- kizárólagos joga a pénzkibocsátás, a teljes hatókörű pénzt csak a jegybank bocsáthat ki,
- örökdió a forint stabilitása felett,
- biztosítja az ország fizetőképességét, a likviditást,
- szabályozza a forgalomban lévő pénzmennyiséget, ezzel segíti a kormányokat gazdaságpolitikai céljainak elérésében,
- a kereskedelmi bankok számláit vezeti,
- a költségvetésen keresztül finanszírozási kapcsolatot tart fenn az államháztartással,
- árfolyam-politikai lépéseket tesz,
- az ország arany-, deviza- és valutakészletének, tartalékainak kezelését végzi.

A kétszintű bankrendszer tehát a megtakarítások-hitelezések körfolyamatát, a modern pénz forgalomba kerülését és az onnan való kiáramlásának folyamatát irányítja.

(A Magyar Nemzeti Bank nemzetközi szerződések, informális háttérhatalmi befolyásoltság okán bizonyos politikai kurzusok esetén – számos szakértő szerint – a nemzetközi pénzüligarchiák elvárásai szerint cselekszik.)

3. A modern pénz fogalma, osztályozása

A mai pénz definícióját csak a kétszintű bankrendszer után fogalmazhatjuk meg:

A mai pénz: belső értékkel nem bíró, papíros anyagú (chipeken alapuló), hitelpénz.

- **Belső értékkel nem bír;** az aranypénzzel szemben anyagából eredően nincs értéke, csak képviseleti vagy vásárlóértéke van, ennek nagysága attól függ, hogy egységnyi pénzért mekkora jószágmennyiség vásárolható.
- **Papíros anyagú;** a mai pénz több mint 90%-a számlapénz (az érme, a bankjegy egyre kisebb arányt képvisel a forgalomban). A modern pénz „felszívódott” a számítógépes nyilvántartásokban, „chipeken alapul”.
- **Hitelpénz;** hitelezés révén kerül a forgalomba, s a hitel visszafizetésével megszűnik pénznek lenni.

A mai pénz hatóköre szerint lehet:

- **Jegybankpénz.** A jegybank hozza létre. Fizetni lehet vele ügyfélkörön kívül is, belül is. Technikailag érme, bankjegy és számlapénz is lehet. Ez utóbbi számviteli jóváírást jelent a meghitelezett javára.

- **Kereskedelmi bankpénz.** A kereskedelmi bankok hitelezése révén teremtik ügyfélkörön belül. Azon gazdálkodó egységek alkotják az ügyfélkört, amelyek azonos kereskedelmi banknál vezetik számláikat. A kereskedelmi bank által teremtett pénzt kereskedelmi bankpénznek is nevezik, csak számlapénz formája lehet. Ügyfélkörön kívüli forgalomban a jegybanknál elhelyezett tartalékot kell felhasználni. (Ez a mechanizmus fontos pénzszabályozó eszköz.)

A mai pénz likviditása szerint lehet:

- M_0 pénz, másként **monetáris** bázis, a készpénzt és a jegybanki betéteket foglalja magába.
- M_1 pénz a **készpénz és a látra szóló betétek** összege, ez a „szűkebb értelemben vett pénz”.
- M_2 pénz az M_1 pénz és a **határidős vagy lekötött betétek** összege.
- M_3 pénz az M_2 pénz és a **takaréklevelek** összege.

Az M_2 és M_3 pénzt szokás **kvázi-pénznek** (majdnem-pénznek) is nevezni.

Összefoglaló kérdések

1. Hogyan született meg a pénz?
2. Milyen funkciói vannak a pénznek?
3. Hogyan épül fel az ún. kétszintű bankrendszer?
4. Milyen feladatai vannak a jegybanknak és a kereskedelmi banknak?
5. Hogyan definiáljuk és osztályozzuk a mai pénzt?